

AZ OKRI JÖVŐJE, 45 ÉVES MÚLT UTÁN

Változó Intézet, változó korban. Így is jellemezhető volna kutatóhelyünk. Még úgy is vélekedhetnénk: az állandóság intézménye a folyton mozgó világban. Bizonyos mértékig mindkettő igaz. De talán a legjellemzőbb mégis az volna, ha azt mondanánk: a kor kihívásaira (eddig) mindig adekvát választ adó kutatóbázisban dolgozhatunk.

Alig öt év telt el azóta, hogy az Országos Kriminológiai Intézet kiadványsorozatában részletesen számat adhattam az első négy évtizedről.¹ Tekintettel arra, hogy ez a periodika vélhetően valamennyi érdeklődő olvasó kezébe eljutott, a visszatekintéssel csak röviden foglalkozom. Fontosnak tekintem viszont azoknak a kihívásoknak és lehetséges válaszoknak a bemutatását, amelyek az Intézet jelenét és közeljövőjét alakíthatják.

A múltból – dióhéjban

Bár korábban az Intézet életének fő vízvonalaként a rendszerváltást jelöltem meg, ez nem jelenti azt, hogy – változáson innen és túl – apróbb cezúrák ne volnának meghúzhatók. Talán a legutóbbival kezdem, mert ez érthetővé teszi a korábbi időszakokra vonatkozó hangsúlyaimat is. A 2000-tól kezdődő folyamat során az OKRI-ban jelentős profilváltás – ha úgy tetszik: profilizálás – következett be.

¹ Irk F.: Az Országos Kriminológiai Intézetről az Országos Kriminológiai és Kriminológiai Intézetben át az Országos Kriminológiai Intézetig. Kriminológiai Tanulmányok 37. kötet (2000) 11-62. old. E tanulmány elkészítéséhez nagyban hozzájárult Kiss Anna és Nagy László Tibor azzal, hogy páratlan alaposággal és újították egybe és rendszereztek a háttéranyagokat. E munkáért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

Ez ahhoz vezetett, hogy a korábbi – részben krimináltechnikai, részben krimináltaktikai jellegű kriminalisztikai – vizsgálatok egy része megszűnt, más része jelentős szerep- és hangsúlyváltozáson ment át. Az Intézet mai nevét is fémjelző kriminológiai kutatások – amelyek már korábban is hangsúlyos szerepet játszottak, elsősorban a kutatóhely kifelé való reprezentálásában (értsd: nemzetközi szintéren) – ettől kezdődően uralkodóvá váltak. Az OKRI valamennyi szervezeti egységének kutatásaiban a kriminológia vált dominánssá. Igaz ez az ország határain belüli és a nemzetközi együttműködésekben folyó munkálatokra egyaránt.

Míndez nem következhett volna be, ha Intézetünk már korábban nem lett volna a kriminológia elismert kutatóhelye. Amennyiben röviden visszatekintünk az elmúlt évtizedekre, feltűnhet, hogy imázs teremtésre kezdetektől fogva a kriminológiai kutatások eredményei voltak alkalmasak. Míndez nem jelenti annak tagadását, hogy a korábbi intézeti tevékenységben ne lettek volna olyan nem-kriminológusok, akik maradandót alkottak. Elegendő a kiváló kriminalista elődömnek, Pusztai Lászlónak elsősorban büntető eljárásjogi és kriminalisztikai, vagy Kriston Lászlónak és Pozsonyi Klárának krimináltechnikai munkásságára utalnom. És a sor még folytatható volna.

Az OKRI életében – mint valamennyi, hosszú távon is életképes szervezetben – a *témaművelésnek* háromlépcsős *ritmusa* figyelhető meg: a felfutás szakasza, a tetőzés és a lecsengés időszakasza. Az *első fázis* nem látványos, mert ez a csendes erőgyűjtés fázisa, sok-sok aprómunkával, irodalom-elemzéssel és -értékeléssel, s magának a kutatásnak az előkészítéssel. A *második fázis* már látványos lehet, de nem feltétlenül valamennyi szakaszában: ekkor folyik az adalgyűjtés és -elemzés, a értékelés és az interpretáció. Az *utolsó fázis* ismét kevés látványosságot, jó esetben azonban sok-sok vitát, egyeztetést hoz magával. Ilyenkor szoktak a kutatással érintett szervek, intézmények észrevételeket tenni a kutatási eredményekre. Ezt segítik a kutatók írásos média-megnyilvánulásai, a szakmai folyóiratokban megjelenő beszámolóik, valamint a csillagok szerencsés állása esetén monográfiában is napvilágot látó írásai.

Ezt a hármas egységben folyó munkát figyelhattuk meg az OKRI elmúlt negyvenöt évében végzett kriminológiai kutatásai során is.

Az *első időszak* az alapoktól kiinduló erőgyűjtésé volt. (Ráadásul konspiratív elemekkel fűszerezve, hiszen a kriminológia mint olyan, burzsoá csökevénynek számított, mégis művelni kellett. És lehetett is, amit elsősorban a „vendégként” az Országos Kriminalisztikai Intézetben (OKRI) tevékenykedő Szabó András és Viski László bizonyított.) A *60-as évek második felében indult meg, és a 70-es évek első*

2 Ilyenkor szoktak lezajlani a különféle szakmai és közvéleményt tájékoztató beszámolók, előadások, s ha minden jól sikerül, ahogy mondani szoktuk magunk között: „a vézesapból is az OKRI folyik”. Ez nagymértékben függ a témától, az eredmények atraktív megfogalmazásától, a projektvezetés és a média-specialista együttműködésnek eredményességétől és a jó szerencsétől.

felében teljesedett ki egyrészt a különféle bűncselekményekre, másrészt a kriminálpolitika eszköztárára összpontosító kutatások sorozata. Valamennyi kutatást empiria alapozott meg, aminek begyűjtése során jól hasznosították a kutatók azt a lehetőséget, hogy az Intézet a legfőbb ügyész felügyelete alatt állt. A Tudományos Tanács pedig kezdetől fogva biztosította a szakmai felügyeletet. Ugyanebben az időben egyes kutatók elméletalkotással is foglalkoztak, továbbá olyan, a későbbi kutatásokat megalapozó ismeretek feltárását tekintették feladatuknak, mint az életkor vagy a nem és a bűnözés kapcsolata. Az elkövetőkről és az elkövetési okokról szerzett ismeretek mind gyakrabban egészültek ki viktimológiai szempontokkal. Egészen a rendszerváltásig előtérben volt a közösségi (akkor úgy mondták, hogy társadalmi) tulajdon elleni bűncselekmények elemzése, ami a gyakorlatban a népgazdaság különféle ágazataiban az állam sérelmére elkövetett bűnügyek háttérainak és megelőzési lehetőségeinek kimunkálását jelentette.

Az Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézet (OKKri) kriminológiai teljesítményének első látványos elismerésére akkor került sor, amikor megbízást kapott a *Társadalmi Beilleszkedési Zavarok (TBZ)* kormányzati finanszírozással folyó, és összesen több mint egy évtizeden át tartó kutatás-sorozat *bűnözési főirányának* vezérlésére. A nyolcvanas évek kutatásainak zöme ezt a nagyszabású és a hazai társadalom devianciáit mindmáig párhuzamosan mélységben feltáró projektet támogatta.

A *rendszerváltással* egy időben Intézetünknek is alkalmazkodnia kellett a megváltozott körülményekhez. Dacára a felügyeleti szerv és az OKKri élén bekövetkező személyi változásoknak: a régióban korábban mindenütt hasonló indokokkal és célokkal létesített kutatóbázisok közül egyedül a miénk maradt változatlan méretekben és stabilitási körülmények között talpon. Ez elsősorban az Intézetet a rendszerváltásig vezető első igazgatójának (Gödöny Józsefnek), másodsorban a rendszerváltást követő első legfőbb ügyésznek (Györgyi Kálmánnak) és a következő igazgatónak (Pusztai Lászlónak) köszönhető. Az OKKri új vezetésének nemcsak sikerült odafigyelnie az idők szavára, hanem a kihívásokra jó válaszok is születtek. Korábbi nemzetközi kapcsolatait sikeresen fejlesztette, idehaza pedig előre állt a rendszerváltást követő bűnözési bumm kiváltotta állami reakciónak: a bűnprevenziós erőfeszítések új alapokra helyezésének. A kilencvenes évek legfontosabb projektje a *bűnprevenziós magyarországi programjának megalkotása és kormányzati elfogadlata* volt.

A 21. század fordulója ismét új kihívás elé állította az Intézetet. Hazai relációban megváltozott az Országos Kriminológiai Intézet (OKRI) feladatköre. Azzal, hogy ma már törvényi deklarációval egyértelműen a Legfőbb Ügyészség kutatószervévé vált, mind napi munkában, mind kutatási tervekben a korábbinál szorosabban kötődik a *Legfőbb Ügyészséghez*. Ugyanakkor megnöttek a *nemzetközi*

3 Meg kell jegyezni: ez a kizárólag kutatási jellegű kooperációban megnyilvánuló együttműködés, amelynek tervezhető része kiegészíti az intézeti profilt, nem tervezhető része pedig – olykor komoly munkaszervezési feladatok elé állítva az intézeti vezetőket – hozzájárul a munkában részt vevők szakismeretének bővítéséhez.

kapcsolatokból eredő feladatok is. A kutatások súlypontja – döntően magyar és külföldi pályázati pénzek felhasználásával, részben nemzetközi konzorciumokban való részvétellel – a bűnözéstől való félelem és szorongás feltérképezésére, okainak és összefüggéseinek feltárására irányult. A kutatási előzmények azonban még a kilencvenes évek második felére nyúlnak vissza, amikor hasonló témakörökben mutatott érdeklődést a Belügyminisztérium, amelynek számos felkérését teljesítették az Intézet kutatói. E témakör mellett sok más projekt is futott – ez a munka a számos publikáción túlmenően az OKRI honlapján is nyomon követhető.

A jövő várható kihívásai

Az Intézet a továbbiakban is elsősorban azokra a kérdésekre kívánja a válaszokat megtalálni, amelyeket gyakorlati szakemberek elvárásai támasztanak egy bűnözés kutatásával foglalkozó szervezet irányában. Ezért a jövőbeni kutatások a korábbiakkal sokban hasonló témakörökkel fognak foglalkozni. Állandó marad bizonyára, sajnos, a fiatalokt érintő, a kábítószerrel kapcsolatos, a szervezett bűnözés, a kisebbségek és a bűnözés, az erőszakos és a vagyon elleni bűnözés. A korábbinál is nagyobb hangsúlyt kap a bűnmegelőzés, a viktimológia témaköre. Időről időre újból elő kell venni olyan kérdéseket, mint a manapság kevésbé divatos, ám a kábítószerknél sokkalta veszélyesebb alkohol és a bűnözés kapcsolata. A szervezett bűnözés körében lefolytatott vizsgálódások várhatóan egyre inkább szervezetek bűnözésének kutatásává alakul át, és visszatérően itt fog helyet kapni a gazdasági életben fellelhető súlyos anomáliák elemzése is. Nagy teret kap a kettős alakzatú szabálysértések kutatása is.

Az Intézettel szembeni elvárások azonban szükségszerűvé teszik részint a prioritások újragondolását, részint a munkaszervezési megoldások korszerűsítését. A főirányok, a hűzőerejű kutatások megjelenését részben a hazai és külföldi igények, részben a prioritásokban várható hangsúlyeltolódások, részben azonban a kutatók képzettsége és szakmai irányultsága határozza meg.

A kilencvenes évek második felétől kezdődően Magyarországon – teljesen függetlenül a számokban manifesztálható tényleges közbiztonsági helyzettől – egyre nőtt az emberek bűnözéstől való szorongása. Ennek sem okaival, sem megnyilvánulási formáival most nem foglalkozom.⁴ Az említett tény első jele részint az, hogy a politika, a politikusok mindinkább célba vették a témát, másrészt, hogy a lakosságot egyre jobban sikerült áthatni ezzel a veszéllyel, illetve az ettől való félelemmel. Egész Európában – sőt kontinensünkön túl is – választásokat lehetett veszíteni és nyerni, ha a politikusok ügyesen interpretálták saját nézeteiket. A szeptember 11-ei terrortámadás, illetve a madridi vonatrobbanás még növelte a lakosság szomját a biztonságra. Nem kell jóstehetség ahhoz,

⁴ Erre ld. az OKRI tanulmánykötet-sorozatában az elmúlt évtized során megjelentetett tanulmányokat, továbbá Irk F. (szerk.): *Aldozatok és vélemények 1-1.* Budapest, 2004.

hogy a következő évtized egyik kulcsszava a biztonság, az emberek egyik legfőbb vágya pedig a biztonságérzet megélése lesz. Ez olyan kihívás, ami mellett nem lehet egyetlen, bűnözéssel foglalkozó kutatóintézetnek sem elmennie. A lakosság másik óhaja már sokkal konkrétabb, vagy az lesz rövid időn belül. Ez pedig a mindennapjaink magán- és közszféráját egyre inkább ellehetetlenítő erőszak megfékezése. A vagyoni biztonság az utóbbi években Európa-szerte, így Magyarországon is kedvező változáson ment át. Ugyanakkor az erőszak nemcsak az emberek napi életétől meglehetősen távol eső világban és dimenzióban (pl. nemzetközi terrorizmus) növekedett, hanem mindennapi környezetünkben is. És nemcsak olyan területeken (mint pl. a családi élet), amiről a korábbinál többet beszélünk, hanem olyanokon is (mint pl. nyilvános helyeken a gyermekek sérelmére elkövetve), ahol a láenciájában, az utóbbi években vélhetően semmiféle jelentős változás nem történt.

Ezzel együtt jár nemcsak a jogi szabályozás lehetőségeinek (ide értve azok korlátainak) folytonos felülvizsgálata, hanem az új kor új elvárásait szem előtt tartva részint az erőszak fogalmának újra-gondolása, részint a lakosság felkészítése a bűncselekménybe nem keveredésre.⁵

Az említett felismerés kutatásszervezési feladatokat jelent. Ezúttal csak arra utalok, hogy pl. a feladatokat úgy kell elvállalni, hogy azokhoz mindig sikerüljön megtalálni a kutatóhelyen azokat a személyeket, akik a problémakör színvonalas elemzésére, a felismert törvényszerűségek fényében pedig adekvát megoldásokra képesek. Ehhez nem ritkán évek, évtizedek tapasztalatainak szintetizálására van szükség. Ezt a szervező munkát segíti egyrészt a témaválasztás (kutatási főirányok és kutatási prioritások), másrészt a témafelelősök (program-menedzserek) kiválasztása.

Válaszok a kihívásokra

Mielőtt a részletekre térnék, szükségesnek látom röviden érinteni az Intézet néhány olyan erősségét, ami a hatékony kutatómunkát a következő évtizedre is garantálja. Ide tartozik az Intézet közjogi státusza. Arról a stabilitásról, munkabiztonságról van szó, amit a Legfőbb Ügyészség védőernyője biztosít. Arról az anyagi biztonságról is említést kell tenni, amit az OKRI jelenlegi költségvetési helyzete garantál. Ezek az erősségek ugyanakkor egy kutatóintézetben magukban hordozzák a gyengeségeket is. Nincs – soha nem is volt – kutatási feladatokra „pántlikázott” pénz. Az Intézet az elmúlt negyvenöt évben mindig a bérre és a dologi feltételek biztosítására kapta a pénzt, kutatási feladatok megvalósítására soha nem jutott egyetlen forint sem. A kutatási pénzekért folyó több évtizedes erőfeszítés – aminek sikere már a rendszerváltás előtti TBZ-kutatások során is egyér-

⁵ A viktimológiai, áldozatlelkérettéssel párosuló kutatások egyik fontos felismerése az a tény, hogy gyakran csupán a véletlen dönti el, kiből lesz bűnös(?) elkövető és vétkes(?) áldozat. Az emberek jól körülhatárolható köre az átlagosnál gyakrabban vesz részt normasértő eseményekben akár elkövetőként, akár sértettként.

telmü volt – az utóbbi másfél évtizedben biztosította azt a küzdőszellemet, amit a kutatók előbb a magyar, majd a nemzetközi anyagi források megszerzéséért, megtartásáért és hasznos felhasználásáért folytatnak. Hazai viszonylatban az eddigi pályázatok csúcspontja az „Áldozatok és vélemények” című projekt volt, míg nemzetközi relációban – egyebek mellett – leginkább az „Insecurities in European Cities” (InSec) kutatás emelhető ki.

Az említett kutatások nemcsak új, hanem kifejezetten időszerű és emiatt deve piacképes eredményekkel szolgáltak. Mégpedig valamennyi olyan területen, ahol az OKRI-nak állandóan bizonyítania kell létének szükségességét. Ezek: a jogalkotás, a jogalkalmazás (benne: ügyészség, bíróság, rendőrség, büntetés-végrehajtás), valamint a nálunk csak nagyon lassan erősödő, a valóban alulról építkező (és nem a kormányzati szervek által kreált, s emiatt csupán legfeljebb kvázi) civil szervezetek támogatása. Nem feleldezhethünk meg arról sem, hogy az Intézet eredményeit – már a rendszerváltást megelőző évtizedben is, azt követően pedig fokozott mértékben – nagy számú, tudományos minősítéssel rendelkező (a fiatalok esetében pedig erre aspiráló) kutató termeli meg. Közülük számosan nemcsak idehaza, hanem külföldön is árulják az OKRI portékáját, közkinccsé teszik kutatási eredményeinket. (Mellesleg: ez tette lehetővé a korábbi és a jelenleg is folyó nemzetközi projektekben való aktív részvételt.) Úgy látom, hogy az OKRI akkor lesz képes a jövőben is sikerekkel vonzani belső és külső támogatóit, akkor fog tudni korábban már részletezett kettős feladatának maradéktalanul eleget tenni, ha visszatérően értékeli és felülvizsgálja *kutatásszervezési módszereit*. Most ennek ismét eljött az ideje.

Amint azt már korábban kifejtettem, szükség van azoknak a *prioritásoknak* a meghatározására, amelyek megindokolják az Intézet társadalmi hasznosságát. Ugyanezt szolgálja a mintegy fél évtizede változatlanul definiált *ffirányok* újra gondolása és megújítása.

A *prioritásokat* tartalmazó körbe egyrészt a lakossági biztonságérzet növelése érdekében kifejtenő teendők sorolandók, másrészt – e körön belül – elsősorban azok minden korábbinál hangsúlyosabb elemzése, amelyek e *biztonságérzetet* a következő időszakban leginkább fogják befolyásolni. Ez pedig nem más, mint az *erőszak* megélése.⁶ A fő cél továbbra is a megelőzés, amin belül – kényszerűen ugyan, de feltétlenül – a *situációs megelőzésnek* kell elsőbbséget teremteni.⁷

6 A félelem és szorongás, biztonság és annak megélése (biztonságérzet) témakörében az utóbbi években számos cikk és monográfia született. Jelen dolgozat kereteit ezeknek még csak példálódzó felsorolására is szűszíténe. Ami viszonylag új fejlemény: az annak felismerése, hogy a biztonság és annak visszatükröződése közötti kapcsolat a korábban elképzeltnél sokkal lazább. Ezért fontos a két kulcsfogalmat egyenlő fontossággal kezelni. Ugyancnnél az oknál fogva fontos a statisztikailag bizonyított (bár látencijában bizonyos elterületeken felmérhetetlen) erőszak-terjedés annak megélésevel együtt a kriminológiai empiria-kutatások centrumába helyezni.

7 A *kényszerűség oka*, hogy a Kormány és a Parlament által elfogadott „A társadalmi bűnmegelőzés nemzeti programja” elvezetési csomag a megelőzést lényegében a szociális megelőzésre korlátozza, figyelmen kívül hagyva a nemzetközileg elismert másik legfontosabb prevenció területet: a *situációs* (egyének által rendőrinek nevezett) bűnmegelőzést.

A már említett főirányok a kutatómunka egyik (nevezzük ezt horizontálisnak) dimenzióját jelentik. Itt hét fő témakört célszerű elkülöníteni (mindegyikben elsőbbséget biztosítva a már említett prioritásoknak). Ezek a következők:

1. Tettesi-sértetti viszonyok elemzése, a bűncselekményekbe nem keveredés kutatási területe.
2. Életkor és bűnözés viszonya, elsősorban a gyermekek és fiatalok problémáira összpontosítva
3. Kisebbségek és bűnözés, kiemelten a roma lakosság és a külföldiek problémái.
4. Az utazó bűnözés, kiemelt hangsúllyal a szervezetségre, a határokon átnyúló bűnözésre és a csempészetre.
5. A közhatalom stabilitását és a közérdek szolgáltatást veszélyeztető cselekmények, irányuljanak azok akár az állami, akár az önkormányzati szervezetek ellen. Elsőbbséget kapnak olyan témakörök, mint a gazdasági élet tisztaságát veszélyeztető cselekmények (korrupció, komputer-bűnözés), továbbá a környezetet károsító tettek.
6. Az életet és testi épséget veszélyeztető vagy sértő tettek, ahol két terület kaphat kiemelt figyelmet: egyrészt az erőszakos bűnelkövetések, másrészt a közúti közlekedés során megvalósuló devianciák.
7. A magántulajdon sérelmével járó cselekmények, irányuljanak azok akár cégek, akár magánszemélyek ellen. Mind itt, mind az előző pontban a megvalósulás színtere során kiemelt figyelmet kaphatnak egyrészt a közterületek, másrészt a magánszféra.

A kutatómunka másik (nevezzük ezt vertikálisnak) dimenziója a már említett felhasználók érdekeinek szem előtt tartása. Az ebben a dimenzióban elért eredmények mutatják azt, hogy mennyire képes az Intézet az eredmények legfőbb hasznosítójával együttműködni, azaz – legalábbis rövid távon – miképp hasznosul a kutatók teljesítménye. Az OKRI-nak az állami élet szervezeti hierarchiában elfoglalt helye és jogszabályban rögzített feladatköre együttesen határozzák meg e dimenzió elemeit. Ezek a következők:

1. Az ügyészi szervezet kutatási igényeinek kiszolgálása.
2. Kutatási javaslatokon keresztül feladatvállalás a jogalkotásban.
3. A bíróságok jogértelmezési tevékenységének segítése.
4. Az igazságügyi és belügyi szervezet (ez utóbbin belül elsősorban a rendőrség) munkájának segítése.
5. Együttműködés a büntetés-végrehajtással.
6. Az ún. elő- és utógondozás javításának érdekében közreműködés és együttműködés a civil szervezetekkel.
7. A bűnözés ábrázolása: média és bűnözés.

A munkavégzés akkor lehet sikeres, ha mindkét dimenzióban, valamennyi témakört (összesen tehát 14-et) 1-1, jelentős kutatási tapasztalattal rendelkező témamenedzser gondoz. A többi kutató pedig vagy önállóan (ha nem ezekhez a témakörökhöz kapcsolódik a munkája), vagy a témamenedzser

irányításával dolgozik saját résztemáján. (Természetesen a továbbiakban is előfordulhat, hogy egy-egy nagy horderejű projekt több témamenedzser együttműködését is igénylő team-formában valósul majd meg.) Ezzel az osztályvezetők felelőssége ugyan nem, napi munkaterhe viszont jelentős mértékben fog csökkenni. A munka oroszlánrésze – s vele együtt a kutatás-szervezés zöme is – a témakört leginkább ismerő, nagy gyakorlattal rendelkező menedzserek kezébe fog kerülni. Tekintettel arra, hogy a kezdő kutatók – hagyományosan – több folyó kutatásnak a részesei, részben az ő kutatói tapasztalataiknak elmélyítése is a menedzser felelőssége.